

Jevgenij Paščenko

GALICIJA – UKRAJINSKA I KRLEŽINA: SUODNOS STVARNOSTI I STVARALAŠTVA

UDK: 821.163.42.09-2 Krleža, M.:821.161.2

Izvorni znanstveni rad

Jevgenij Paščenko

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Drama *Galicija* i neke antiratne novele valorizirane su u kontekstu ukrajinske stvarnosti. Ukrajinske realije igraju značajnu ulogu u stvaranju simboličkih likova i metafora kojima pisac uobličava rat kao zlo. Politička stajališta Krleže daju razlog imenovati ga predstavnikom hrvatskoga slavizma koji je moguće definirati i kao internacionalistički slavizam.

Ključne riječi: Galicija, Krleža, Prvi svjetski rat, slavizam, *Ukrajinsko pitanje*.

U opsežnoj znanstvenoj literaturi o Miroslavu Krleži, nažalost je odsutno sagledavanje njegova stvaralaštva iz ukrajinskoga gledišta. Takvo bi istraživanje omogućilo valorizaciju određena razdoblja, idejna stajališta pisca u kontekstu jedne kulture koja je, mada geografski udaljena, u nizu osobina i povijesnih perioda bliska hrvatskim težnjama, posebice idejnim. Ostavljajući zadatak kompariranja Krležina stvaralaštva s ukrajinskom problematikom za buduće radove, prikazat ću konkretno izraženu uključenost pisca u temu Prvog svjetskog rata u onoj mjeri u kojoj je tema povezana i s ukrajinskim područjima.

Ukrajinsko-hrvatske veze postupno se dinamiziraju od početka 20. stoljeća, u čemu su posebnu ulogu odigrali politički čimbenici, odnosno povijesni procesi svjetskoga značaja. U Prvom svjetskom ratu dolazi do povezivanja ukrajinskoga i hrvatskoga prostora, na kojima su se odigravali dramatični događaji, što se odrazilo i u književnosti. Uključenost u Austro-Ugarsku Monarhiju stvaralo je mogućnost za komunikaciju koja se izražavala na različitim razinama, počevši od administracijskih do znanstvenih, prosvjetnih i drugih.¹ Kao pripadnici iste države, odnosno podređeni istim nadređenima, predstavnici obaju naroda morali su u Prvom svjetskom ratu nastupati neposredno kao branitelji monarhije. Posebnost takva »povezivanja« izražavala se u tome da su oba naroda bila uvučena u »veze« ne svojom voljom, već imperijskom politikom, u kojoj su Ukrajinci kao i Hrvati igrali srodnu ulogu izvršitelja naredaba u ime tuđih interesa. Hrvatski i

¹ Kril' Myhajlo, *Slov'jans'ki narody Avstrijs'koji monarhiji: osvritni ta naukovi vzajemny z ukrajincjamy. 1772 – 1867*, Ljviv: Spolom, 1999.

ukrajinski vojnici zapadnih krajeva, koji su pripadali austrijskoj kruni, našli su se u istoj vojsci koja je morala ratovati protiv ruske monarhije. Oni Ukrajinci koji su se nalazili pod Ruskim carstvom morali su voditi rat protiv austrijske vojske u kojoj su bili isti Ukrajinci, a također i Hrvati. Postupno, s ratnim su se gubicima formirala srodna raspoloženja, poimanje apsurdnosti rata, nezainteresiranost, otuđenost od velikodržavnih interesa. Rat je vodio nametnutom zajedništvu u rovovima i svjesnom zajedništvu u otporu imperijskoj ideologiji, što je pripremalo sličnu inspiraciju za književnost. U prikazu stvarnosti rata i njegovih strahota u kojima pati običan čovjek, ukrajinska i hrvatska književnost bile su idejno bliske, što upućuje na još jednu, nažalost ne dovoljno istraženu tipologiju.² Ta srodnost nastavlja prethodno raspoloženje u razdoblju književnosti moderne kad je, bez obzira na prividno prekinute neposredne veze, ipak dolazilo do sličnih pojava.³

Neposredan hrvatski trag na ukrajinskim područjima iz Prvog svjetskog rata predstavljaju hrvatski grobovi nastali na bojištima istočne fronte, odnosno zapadnoukrajinskih regija Galicije, Bukovyne, gdje su bili locirani hrvatski vojnici.⁴ Spoznaje o Ukrajini ušle su u hrvatski informativni prostor ponajprije priopćenjima s ratnih bojišta, kad su ukrajinske regije, ranije nedovoljno poznate široj javnosti, postale izričito nazočne u hrvatskoj sredini – od novinskih izvješća do književnosti. Vrhunac književnoga uobličivanja događaja hrvatska književnost doseže u stvaralaštvu Miroslava Krleža kao svjedoka, učesnika i pisca o sudbinama Hrvata na istočnoj fronti, odnosno na ukrajinskim zemljama i još konkretnije – u Galiciji. Međutim, taj naziv je i dalje ostao u maglovitim predodžbama, povezanim uglavnom s ratnim događajima, što upućuje na neophodnost kratkoga pojašnjenja pojma.

Ukrajina je sa središtem u Kijevu geografski razdvojena Dnjeprom na istočnu i zapadnu. Zapadni prostor čine Galicija, Volynj, Bukovyna, Podillja. Povijesno je najznačajniju ulogu imala Galicija ili ukrajinski *Galyčyna* u južnom i središnjem predjelu zapadne Ukrajine. Danas je to prostor od četrdeset tisuća četvornih kilometra koje obuhvaćaju regije oko gradova Lavov, Ivano-Frankivs'k, Ternopilj i drugih. Geofizički Galicija je s istočnoga pravca uglavnom ravničarska da bi se postupno širila prema Karpatima kao *Prikarpattja*. Naziv ima povijesni značaj te se prema nekim autorima povezuje s etnonimom *galati* kao keltskim plemenima u Podunavlju iz 3. – 2. st. pr. Kr. Naziv se također vezuje uz staroukrajinski grad Galyč, tj. zemlje uokolo Galyča gdje bi, kako neki predlažu, keltsko *gal*

² Paščenko, Jevgenij, *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*, Split: Književni krug, 2010., str. 257.

³ Više o tome: Paščenko, Jevgenij, »Ukrajinska i hrvatska književnost u austrijskom i postaustrijskom krugu: povijesni okvir i književne poredbe«, *Poetika i politika kulture nakon 1910. godine. Zbornik radova XIII.*, Split – Zagreb: Književni krug Split – Odsjek za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta, Sveučilišta u Zagrebu, 2011., str. 90 – 106.

⁴ O tome: Paščenko, Jevgenij. »Hrvatski grobovi ukrajinske Galicije«, *Vijenac*, god. XX, br. 479 – 481, 12. srpnja 2012., str. 21.

značilo sol, s obzirom na postojeće solane. Taj je grad bio od 1144. središtem Gylyc'ke kneževine, kao dijela ukrajinske srednjovjekovne državnosti s centrom u Kijevu, poznatom kao Rus'ka zemlja, nazivanoj u velikoruskoj povijesti 19. st. kao Kijevska Rus' (od 9. do početka 40-ih godina 13. st.). S padom Kijeva pod mongolskom najezdom, ulogu je središta staroukrajinske državnosti preuzela Galyc'ko-Volyns'ka kneževina, imenovana u grčkim crkvenim kancelarijama kao Mala Rus'. Grad Lavov (ukr. Ljviv), koji se prvi put spominje 1256., utemeljio je knez Danylo Galyc'ky koji ga je dao podići u čast svojega sina Leva, i ubrzo je postao povijesno, kulturno, gospodarsko središte *Galyčyne*. S postupnim opadanjem moći staroukrajinske državnosti počinje ekspanzija Poljske koja je osvajala zapadnoukrajinske zemlje. S podjelama Poljske, te zemlje potpadaju pod habsburšku krunu i od 1772. do 1918. nastaje austrijska provincija Galicija u koju su uključene i neke poljske zemlje sa središtem u Krakovu te su imenovane »Kraljevina Galicije i Lodomerije« (*Königreich Galizien und Lodomerien*), što je dovelo do nastanka takozvane zapadne (poljske), uz postojeću ukrajinsku, istočnu Galiciju.

Uključenost u središnji europski prostor utjecala je na kulturni razvoj regije, koja se, pripadajući zapadnom krugu, razvijala u kulturnom smislu prema tim europskim središtima, uz očuvanje tradicionalne bizantske kulture, kroz uniju s Rimskom crkvom. Od prve polovice 19. st. širi se nacionalni preporod, borba za nacionalni jezik nazivan *rus'ka mova*, dok se tamošnje ukrajinsko pučanstvo zvalo očuvanim imenom iz doba srednjovjekovne državnosti – Rusyni. U jeku buđenja naroda 1848. – 1849. jačaju tendencije prema ujedinjenju zapadnoukrajinskih zemalja kao samostalnoga dijela Austrijskoga carstva. U Austro-Ugarskoj *Galyčyna* se nalazi pod poljskim administrativnim posredništvom, što je vodilo jačanju ukrajinsko-poljskih napetosti, sve do početka Prvoga svjetskog rata i nadalje. Otpor poljskoj dominaciji uzdizao je nacionalnu svijest te je od druge polovice 19. st. *Galyčyna* postala središtem ukrajinske nacionalne ideje, proganjane u podruskoj Ukrajini. Pod utjecajem Tarasa Ševčenka ime Ukrajina kao politički izraz otpora imperijskome diskursu prihvaća se u Galiciji, a stvorene nacionalno-kulturne, društvene formacije preuzimaju funkciju političkih institucija. Na čelu književnoga i duhovnoga pokreta stoji niz istaknutih djelatnika dok je književni i politički razvoj uobličavala snažna osobnost Ivana Franka.⁵ Pripadajući istom administrativnom krugu kao i Hrvati, Ukrajinci iz zapadnih regija, ponajprije Galicije, održavali su različite veze s hrvatskim prostorom, što se odrazilo i na kontaktima istaknutoga pisca s kulturnom baštinom Hrvatske⁶. U Hrvatskoj su znali za Franka čiji je život prestao upravo u jeku Prvoga svjetskog rata, o čemu

⁵ Više o tome: Paščenko, Jevgenij, »Ivan Franko, velikan ukrajinske književnosti, prorok u svojoj domovini«, u: Galyk, Volodymyr, *Ivan Franko i hrvatska kulturna baština*, Knjižnica *Ucrainiana croatica*, knj. 9. Zagreb: Hrvatsko-ukrajinsko društvo, Udruga hrvatskih ukrajinjista, 2012., str. 5 – 25.

⁶ Galyk, Volodymyr, *Ivan Franko i hrvatska kulturna baština*.

je hrvatski tisak priopćio kao o smrti najvećega pisca ukrajinskog naroda.⁷ Bio je to jedan od odjeka uzajamne uključenosti ukrajinskoga i hrvatskoga društva u Prvi svjetski rat u kojemu je Galicija predstavljala značajno središte sudara imperija.

U jeku rata nastao je politički pojam *Ukrajinsko pitanje* u smislu osvajačkih ambicija zaraćenih strana i ukrajinskih težnji prema neovisnosti. Mada službeni Beč i Berlin nisu bili skloni podržavati ideju samostalne Ukrajine, ipak su manipulirali tim raspoloženjima u Ukrajini kao tampon zoni prema Ruskome carstvu. O raspoloženju ukrajinskog stanovništva, koje je u podaustrijskoj Ukrajini bilo većinsko, u značajnoj mjeri ovisio je uspjeh na istočnoj fronti. Njemačko je vodstvo uoči rata ubrzano tražilo varijante ukrajinske nacionalno-teritorijalne autonomije pod mogućim njemačkim protektoratom koji bi se proširio i na podrsku Ukrajinu poslije očekivanoga pada Ruskoga carstva.⁸ Ukrajinski su nacionalni lideri vidjeli u tim manevrima šansu za postupno oslobođenje od monarhističke ovisnosti te se nadali daljnjem osamostaljenju zemlje. Već na početku ratnih događaja, sve ukrajinske političke stranke formirale su u Lavovu ujedinjeni politički organ *Zagal'na Ukrajinska Rada* (Opći Ukrajinski Sabor) i deklarirale podršku Austro-Ugarskoj Monarhiji, čija je pobjeda nad Rusijom trebala pridonijeti oslobođenju Ukrajine. Svi Ukrajinci bili su pozivani na borbu za ustavnu Austriju kao najvećega ukrajinskog prijatelja, i na borbu protiv carističke Rusije kao najvećega neprijatelja ukrajinske neovisnosti. Počelo je formiranje vojne formacije Ukrajinska legija, kasnije – *Ukrajins'ki sičovi striljci* (Ukrajinski kozački strijelci) u čijem je nazivu odjekivala ideja sveukrajinskoga zajedništva utemeljena na militantnim tradicijama glasovitih kozaka (*Zaporoška Sič*). Međutim, negativan stav prema obnovi ukrajinske ratobornosti i osamostaljenja Ukrajinaca imao je poljski lobi koji je težio uvjeriti službeni Beč u opasnosti podrške Ukrajincima. Uz suzdržanost njemačkih vlasti glede ukrajinske neovisnosti, u njemačkim se krugovima širilo uvjerenje u opravdanost težnji prema preporodu ukrajinske državnosti. Govorilo se o postojanju njezinih povijesnih temelja u srednjovjekovnim Kijevskim i Galyc'ko-Volyns'kim kneževinama i u Zaporoškom kozaštvu kao samostalnoj kozačkoj republici, koju je u 18. stoljeću likvidirala ruska carica Katarina Druga.⁹ Takva stajališta ishitreno se potrudio osporiti profesor slavistike sveučilišta u Berlinu, A. Bruckner. Poljskoga podrijetla, poznat od ranije po oponiranju ukrajinskim rodoljubima u Galiciji, on je u arogantnoj formi ismijao ukrajinsku nacionalnu ideju kroz prizmu tradicionalnoga doživljavanja Rusyna kao lojalnih ruskome caru, odnosno »dobrih pravoslavaca« u istočnoj Ukrajini, i tradicionalnoga

⁷ *Ilustrovani list* (Zagreb), 24. lipnja 1916., br. 26, str. 15.

⁸ Golovatčenko V. I., Soldatenko V. F., *Ukrajins'ke pytannja v roky peršoji svitovoji vijny*, Kyjiv: Parlaments'ke vydavnytvo, 2009.

⁹ Hartmeyer H., »Die Ukraine und die Losung der ukrainische Frage«, *Das neue Deutschland*, 1915., 14/17, Februar 27, str. 141 – 145.

nepovjerenja Poljaka prema grkokatolicima u zapadnoj.¹⁰ Stajališta poljskoga profesora ipak nisu bila prihvaćena u sredini njemačkih intelektualaca koji su čak upućivali na nužnost poljske podrške stvaranju Ukrajinske države. Različite proukrajinske publikacije u tisku, nastanak posebnih izdanja njemačkih i poznatih ukrajinskih autora kao što je povjesničar D. Doncov, zalaganja političara za ideju o nužnosti i značaju oslobođenja Ukrajine u ratu s Rusijom – sve to je poticalo širenje predodžbi o Ukrajini i njezinome narodu.¹¹

Bojni događaji na Istočnoj fronti od 1915. uglavnom su bili uspješni za austrijsko-njemačku vojsku koja je vratila niz ukrajinskih regija s gradovima, što je ponovno aktiviralo strategiju zainteresiranosti stanovništva podruske Ukrajine u stvaranju Ukrajinske države. Sve to se izražavalo i u publiciranju knjiga o Ukrajini, pokretanju izdanja koja su afirmirala ukrajinsku problematiku. Niz njemačkih znanstvenika obrađuje tu temu, što je stimuliralo razvoj njemačke ukrajinstike kao najkompetentnije u europskoj slavistici toga razdoblja i što je nužno utjecalo na poticanje ukrajiniističkih studija u drugim nacionalnim sredinama. Ukrajinska tema postupno dobiva svoje mjesto u zemljama Antante, dakle savezničkim državama koje su pripadale suprotnome vojno-političkome bloku. Smatra se da su se zapadni saveznici Rusije po Antanti po prvi put upoznali s ukrajinskom temom iz njemačkih izvora. *Ukrajinsko pitanje* postaje predmetom istraživanja poznatih engleskih znanstvenika na sveučilištima i diplomatskim ustanovama uz istaknute autore, između ostalih povjesničara Arnolda Toynbeea, profesora sveučilišta u Londonu Robert W. Seton-Watsona, a za Ukrajinu se zanimaju i francuski intelektualci. Međutim, u političkom smislu, zbog vlastitih interesa službena je politika tih zemalja bila više na strani Rusije. Upravo zbog osobnih velikodržavnih političkih ciljeva vodstvo država Antante i njezinih saveznika, za razliku od država Srednje Europe, nije se dovoljno zanimalo za rješenje *Ukrajinskoga pitanja* koje bi bilo povoljno za Ukrajinu. Ono je, uz ideju neovisne ukrajinske državnosti koja bi bila inkorporirana u srednjoeuropski prostor, najviše pozornosti dobilo u strateškim planovima zemalja Srednje Europe, ponajprije Njemačke i nešto manje Austro-Ugarske – s ciljem slabljenja i rušenja Ruskoga carstva.¹²

Aktualiziranje *Ukrajinskog pitanja* s političkom pozadinom u njemačkome društvu, objavljivanje posebnih izdanja o Ukrajini, njezinoj povijesti, kulturi i geopolitičkom značaju nije ostalo neopaženo u hrvatskoj sredini. Upravo u godinama rata ukrajinska tema zauzima vidljivo mjesto u hrvatskim medijima. Uz njemačko posredništvo vidljivu je ulogu odigrala djelatnost ukrajinskih nacionalnih organizacija koje su podržavale afirmaciju svoje zemlje u drugim sredinama pa tako i u hrvatskome društvu. Indikativnim može biti objavljivanje knjižice *Ukrajina*

¹⁰ Bruckner A., »Der Ukrainische Staat«, *Das neue Deutschland*, 1915., 18/19, Marz 13, str. 157 – 160.

¹¹ Golovatčenko V. I., Soldatenko V. F., isto, str. 72 – 75.

¹² Isto, str. 100.

i *Ukrajinci* 1916. u Zagrebu, u izdanju Saveza za oslobođenje Ukrajine.¹³ Konačno se u Hrvatskoj konkretizira naziv naroda: nakon uporabe terminologije preuzete iz imperijskoga leksikona, u smislu podređenosti monarhijama – Ruskoj ili Austro-Ugarskoj, dakle Malorusija ili Galicija, utvrđuje se naziv političkoga značaja – Ukrajina, što je razvidno iz povijest uporabe toga nazivlja u hrvatskoj slavistici.¹⁴

Zanimanje za Ukrajinu je poticala i očigledna srodnost hrvatskih i ukrajinskih političkih ideala koja se očitovala u nezadovoljstvu statusom u Monarhiji i težnji prema neovisnosti. Otpor pretenzijama susjednih zemalja Srbije te Italije na hrvatske zemlje bio je srodan ukrajinskom otporu poljskim i ruskim pretenzijama. Ne manje slično bilo je manipuliranje »slavenstvom«, osobito u srpskoj i ruskoj politici, gdje su ideje nužnosti slavenskoga zajedništva bile rabljene za vlastite interese u regiji. Slična je bila i orijentacija hrvatskih i ukrajinskih rodoljuba na Njemačku kao saveznika, s nadom u postojeće mogućnosti ostvarivanja ideje nacionalnoga osamostaljenja.¹⁵ Te i druge analogije vodile su potencijalnom zbližavanju ukrajinskih i hrvatskih političkih ideala. Međutim, konkretne političke suradnje nije bilo. Neposredan kontakt ostvarivao se kad su hrvatske postrojbe bile upućivane prema najtežim frontama, a takva je bila Istočna, kojoj je pripadala i Galicija.

Stanje na galicijskom bojištu dramatično se pogoršalo već 1915. g. kad je ruska vojska krenula u ofenzivu te je zauzela značajan dio istočne Galicije. Poraz austrijske vojske imao je katastrofalne posljedice za tamošnje Ukrajinke. Zbog ruske invazije političke su organizacije bile primorane preseliti se u Beč, što nije donijelo spas. Poljske su snage iskoristile prigodu predočiti galicijske Ukrajinke krivcima za poraz, prikazujući ih kao proruski orijentirane izdajice. Austro-ugarsko je vodstvo povjerovalo klevetama, te je vojska, a ponajprije ugarske postrojbe, u povlačenju otpočela teror nad ukrajinskim stanovništvom. Optužene rusofile a onda i ukrajinofile zatvarali su u posebne koncentracijske logore. Ništa manji teror provodila je ruska vojska s ulaskom u Istočnu Galiciju i Bukovynu koje je Rusija držala svojim vlasništvom, a ukrajinske grko-katolike izdajicama ruskoga pravoslavlja. U započetim akcijama vršila se rusifikacija uz privođenje i protjerivanje ukrajinskih patriota u Sibir, uvodilo se ograničenje ukrajinskoga jezika a posebne je represije doživljavala Ukrajinska grko-katolička crkva kao okosnica nacionalnoga identiteta. Stotine su grko-katoličkih svećenika deportirane u Sibir, mitropolit Andrej Šeptyc'kyj bio je prevezen i zatočen u Rusiji

¹³ Choma-Dowski, Vasilij, *Ukrajina i Ukrajinci. (S etnografskom mapom Ukrajine)*, Zagreb: Nakladom »Saveza za oslobođenje Ukrajine«, 1916., 72 str.

¹⁴ O tome: Paščenko, Jevgenij, *Slavist i imperiji. Vatroslav Jagić između Galicije, Malorusije i Ukrajine*. Knjižnica *Ucrainiana croatica*, knj. 4. Zagreb: Hrvatsko-ukrajinsko društvo, Udruga hrvatskih ukrajinjista, 2010.

¹⁵ Antić, Ljubomir, »Prvi svjetski rat i Hrvati«, *Hrvatska revija*, br. 2, godište IV, 2004.

te je prebivao pod osobnom kontrolom ruskoga crkvenog i državnog vrha. Uspio se osloboditi tek s padom ruskoga carizma 1917. g. Zatvarane su znanstvene, kulturno-prosvjetne ustanove, uredništva, opljačkane su galerije, muzejske zbirke. Bio je uhićen i prognan istaknuti povjesničar Myhajlo Gruševs'kyj. Prema pisanju poljskoga povjesničara M. Bobžins'kog, »horda ruskih činovnika navalila je na taj prostor, uvodeći ruski jezik kao službeni i ruski sustav gospodarenja, zajedno s korupcijom. U školama su vladali učitelji iz Rusije, a za učitelje-Rusyne uvedeni su tečajevi ruskoga jezika«. ¹⁶

Njemačka je preusmjerila svoje snage sa zapadne fronte u pomoć Austro-Ugarskoj na istoku. S njemačko-austrijskim protuudarom iste, 1915. g. ruska je vojska povlačeći se povukla sa sobom stotine uhićenih ukrajinskih intelektualaca, a s njima i galicijske moskvofile koji su s tim povlačenjem nestali u Galiciji. ¹⁷ Međutim, antiukrajinska je politika bila pojačana u podruskoj Ukrajini. Iduće, 1916. g. Rusija je uzvratila novom uspješnom ofenzivom na Istočnoj fronti prema Karpatima na čelu s generalom Brusilovim, koji je ponovno upao u Galiciju i zauzeo Bukovynu, poslije čega se Rumunjska pridružila Antanti (ali su je zauzele njemačke snage). U bitkama su obje strane, i ruska a posebice austro-ugarsko-njemačka, doživjele velike gubitke. Oni su dodatno rasli od 1917. g. kad je njemačko-austro-ugarska vojska otpočela protunapad na liniji Lavov – Galyč – Stanislav – Černivci, odnosno širom Galicije i Bukovyne, koje su opet se našle pod Austro-Ugarskom.

Na tim ratištima istaknuli su se hrvatski vojnici, što potvrđuju i njihova groblja nastala posebice 1916. – 1917., dakle u razdoblju najžešćih borbi. Hrvatske su se postrojbe nalazile na istočnome bojištu već od ljeta 1914., ali jezgra hrvatskoga kontingenta pristiže početkom 1915., kad su se u središtu Karpata, na grebenu Beskidy, vodile žestoke bitke protiv Rusa na čelu s poznatim generalom Svetozarom Borojevićem. Upravo je pod njegovim zapovjedništvom uoči Božića došlo do preokreta, kad je na toj bojišnici zaustavljen prodor Rusa u mađarsku ravnicu. Hrvati su se borili i u vrijeme ofenzive ruskoga generala Brusilova »te svojim prsima, svojim junaštvom više od godinu dana zaštićivali taj važni desni ugao, krajnje desno krilo Bukovyne, a time i prilaze karpatskim istočnim klancima, i u istočnu Mađarsku«. ¹⁸ Pukovnik Dević, zapovjednik 25. domobranske pukovnije, opisuje te događaje: »Tu, na južnom krilu fronte stajala je naša 'Vražjadomobranska divizija' koja je držala široki odsjek fronte u istočnoj Bukovini. Naša domaća 25. domobranska pukovnija i karlovačka 26. domaća pukovnija bile su u borbi oko glavnih žarišta te bitke... isto tako i druge naše domobranske pukovnije bile su izložene najtežim navalama... Ta pukovnija kao i druge domobranske pukovnije istakla se i u Srbiji i na ruskom bojištu svojim izvanrednim

¹⁶ Mycyk, Ju. A. i dr., *Istorija Ukrajinjy*, Kyjiv: Kyjevo – Mogyljans'ka akademija, 2005., str. 331.

¹⁷ Subteljynjy, Orest, *Ukrajina. Istorija*, Kyjiv: Lybid', 1991., str. 299.

¹⁸ Pavičić, Slavko, *Hrvatska ratna i vojna povijest*, Zagreb, 1993., str. 547.

Groblje hrvatskih vojnika u Prvom svjetskom ratu, selo Glybivka, **Borodčans'kyj** rajon, Ivano-Frankovs'ka oblast. Spomenik ispred crkve. Tekst na spomeniku:
SLAVA JUNACIMA zagrebačke 25. i karlovačke 26. dom. pješ. pukovnije.
BOG I HRVATI za KRALJA I DOMOVINU 1916. – 1917.

držanjem i hrabrošću te se brojila među najbolje austro-ugarske čete... Cijela 42. domobranska divizija iskazivala je veliku hrabrost i požrtvornost u ovim borbama.

Detalj spomenika ispred crkve na groblju hrvatskih vojnika

Tu je, uostalom, i dobila naziv ‘Vražja divizija’.¹⁹ Hrvatski vojnici dali su svoj udio u tome da su u sklopu protuofenzive austrijskih i njemačkih snaga cijela istočna Galicija i cijela Bukovina opet bile osvojene».²⁰

Prikazi hrvatskih vojnika možda bi ostali na razini službenoga ushita, da se na tim bojištima nije našao učesnik, svjedok i pisac Miroslav Krleža. Mobiliziran godine 1915. kao domobran, on je poslan na bojišnicu kamo su usmjeravane hrvatske snage – na istočnu frontu, u Galiciju. Kao vojno lice, on je još u Zagrebu bio uključen u 25. zagrebačku domobranksu pukovniju, boreći se s njome i na galicijskoj fronti. Mada je tamo bio kratko vrijeme, Krleža dopijeva u samu jezgru događaja i doživljuje kulminacijske bitke – od uspjeha Svetozara Borojevića u otporu ruskim postrojbama, do uspjeha Brusilovljeve ofenzive. Kad se našao u vojnoj bolnici, počinje objavljivati prve književne i novinske tekstove. Već se ovdje naziru njegova stajališta. Pisac ne ulazi u analize političkoga stanja, već govori o čovjeku kao žrtvi. On ne izražava direktnu političku angažiranost, već naglašuje apsurd rata kao izraza gluposti tvrdeći: »Na mene su uvijek i topovi i vojnici djelovali smiješno, i mislim da se nikad nisam toliko nasmijao ljudskoj

¹⁹ Isto, str. 552.

²⁰ Čutura, Dinko, *Hrvatske postrojbe u prvom svjetskom ratu i vojni raspad Austro-Ugarske*, magistarski rad, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2003., str. 48 – 51.

Grobni humci hrvatskih vojnika

Grobni humci hrvatskih vojnika

Bunker na polju bitke, u blizini groblja

gluposti koliko baš u Galiciji za Brusilove ofenzive 1916. Ja sam, gledajući mimohod te bijedne maskerate ljudske, bio ljudski subjektivno umoran... Sve ono što se zbivalo oko mene izgledalo mi je glupo i čovjeka nedostojno, i dubine te nedostojnosti ja sam bio svjestan, i okrutno miran«. ²¹

Budući da se našao u ukrajinskoj sredini, Krleža je na nju reagirao. Zato su djela nastala u vezi s ukrajinskim iskustvom zanimljiva iz nekoliko aspekata: 1) u kojoj se mjeri konkretna ukrajinska realnost odrazila u stvaralaštvu, tj. u kojoj se mjeri ukrajinska stvarnost odrazila u sadržaju, likovima, kronotopu i slično, 2) u kojoj mjeri ukrajinski kontekst može doprinijeti razumijevanju, interpretiranju idejnih uvjerenja autora nastalih u vezi s tim događajima. Građu za analizu daju najpoznatija djela – drama *Galicija* i neke novele zbirke *Hrvatski bog Mars* koje su prikazanim zbivanjima vezane uz ukrajinski prostor.

Odgovor na prvo pitanje – o mogućim tragovima ukrajinskih realija, na prvi pogled kao da ne donosi mnogo rezultata – u središtu pozornosti pisca sudbina je

²¹ Krleža, Miroslav, »Napomena autora«, *Hrvatski bog Mars*. Djela Miroslava Krleže. Svezak sedmi. Zagreb, MMI, str. 400 (dalje u tekstu u zagradi upućujem na svezak i str.).

hrvatskoga čovjeka. Međutim, neka djela sadrže niz detalja koji su u različitim funkcijama preuzeti upravo iz ukrajinske stvarnosti. To su toponimi, likovi, imena, događaji koji imaju svoju namjenu u djelima. Tekstovi pružaju važne informacije neposredno s ukrajinskih terena. Takav je ponajprije već sâm naziv *Galicija* – konkretan, mada i on može izazivati nedoumice, s obzirom na postojanje spomenutih poljske i ukrajinske Galicije, odnosno poljskoga posredništva na tim ukrajinskim zemljama. Ipak, autor konkretizira zemljopisni suodnos poljskoga i ukrajinskoga teritorija. U varijanti *Galicija (Kroaten–lager)* pisac, prikazujući u II. činu ambijent, upućuje na dvije Galicije: *Desno od peći velika karta austrougarske monarhije s poljskim natpisom, a do nje pokrajinska autonomna karta Galicije sa ćirilicom, koja se jasno razabire*.²² U tekstu se nižu nazivi iz ukrajinske toponimije, koju Krleža prenosi prema postojećim modelima napisa na poljskom: Rawaruska (Ра’ва-Пу’ська mjesto u oblasti Lavova), Zydzow (Жида’чив – jedno od najstarijih mjesta u Prikarpatju u blizini Lavova), Złoczów (Зо’лочив, mjesto u Lavovskoj oblasti), Grabowiec (Грабове’ць – selo u Ukrajini, Bogorodčanski rajon, Ivano-Frankovs’ke oblasti, nekadašnji Vladyslaviv, smješten je na obali rijeke Bystryc’a Nadvirnjans’ka), Brzezany (Бережани – grad u Ternopiljskoj oblasti). Susreću se i neki drugi nazivi, koji se ne daju identificirati, a vjerojatno iz iste regije kao Worowka, Leszna (12, str. 46). Spominju se nazivi iz susjedne regije Volyn’, u njemačkoj varijanti kao Luzk (ukr. Луцьк, poljsk. Łuck), ali najviše poljskih formi kao Rowno (ukr. Рівне, Volyn’), Złota-Lipa (Золота Липа – selo pored spomenutoga Stanilavova, Ivano-Frankivs’k) (12, str. 43). Određene epizode povezane su s nazivima kojima autor konkretizira različite vojne akcije, kao što su primjerice protunavala, povlačenje: *povlačimo se natrag na Havrilovku*, Havrilowka (12, str. 118) – očito se radi o selu Гаври’лівка, smještenom uz rijeku Velesnyčka, pored mjesta Nadvirnjans’k s rijekom Bystryc’a Nadvirnjans’ka, a u blizini je mjesto Lisna Tarnovyc’a.

Ukrajinska toponimija izražena u naslovu drame razasuta je po tekstovima u svim varijantnima *Galicije*. Značaj toponimije potvrđuje i novela kojom započinje zbirka *Hrvatski bog Mars* gdje je lokacija označena imenom *Bistrica Lesna*. Događaji se razvijaju na istočnoj fronti *Negdje u Karpatima, gdje su slova na stanicama bila ispisana ćirilicom...* (7, str. 19). Međutim, spomenuti toponim ne postoji u ukrajinskoj onomastici. U tome nazivu povezane su geografske osobine – naselje uz šumsku rijeku. Takvi su modeli poznati u slavenskoj onomastici, ali navedena sintagma nije karakteristična za određenu regiju. Ime Bistrica rasprostranjeno je u slavenskoj hidronimiji, u nazivima naselja, ali nije karakteristično za poljsku onomastiku; naziv Lesna za ukrajinsku onomastiku nije moguć u takvom obliku, gdje mora biti forma Lisna. Možemo pretpostaviti da se radi o autorskoj tvorevini koju je on, prema modelima koje je mogao čuti

²² Krleža, Miroslav, *Galicija*. Djela Miroslava Krleže. Svezak dvanaesti, Zagreb, MMII, str. 147 (dalje u zagradi – svezak i str.).

neposredno na terenu dok je bio u Galiciji, sâm stvorio. Ako se uzme u obzir navedena toponimija iz drame *Galicija*, ona se ponajviše odnosi na lociranje hrvatskih postrojbi sa središtem oko grada Stanislava (ukr. Станіслав, koji je to ime nosio od 1772. do 1918. g., zatim od 1939. do 1962. g., te je preimenovan u Ivano-Frankivs'k). Upravo u okolici toga grada vodile su se žestoke bitke u kojima su sudjelovale hrvatske postrojbe, na što upućuju i tragovi sahranjenih vojnika. Na tome su prostoru poznate i dvije rijeke s nazivom Bistrica, u originalnoj formi *Bystrycja Nadvirnjans'ka* i *Bystrycja Solotvyns'ka* (ukr. Бистриця Надвірнянська, Бистриця Солотвинська); također su vidljivi nazivi kao Lisna. Jedno od sela u kojima su bile hrvatske postrojbe i gdje je očuvano groblje okruženo je i šumom i rječicom, mada pod drukčijim imenom. Možemo pretpostaviti da je pisac iskonstruirao ime prema postojećim modelima toga prostora, stvorivši vlastiti toponim *Bistrica Lesna* u kojem odjekuje postojeće nazivlje iz ukrajinske Galicije.

Osим zemljopisne građe, posebnu funkciju imaju imena likova. U drami *Galicija* figurira ime s kojim je striktno povezan razvoj događaja, mada se u popisu *Lica* nalazi na samome kraju. To je ROMANOWICZ-RUSSCUKOVA, kako ju predstavlja pisac, dok se u varijanti *U logoru* (tiskano 1947.) ona spominje kao *Obješena starica*. Taj je lik stvoren prema posve mogućem prototipu ukrajinskoga puka i prema konkretnim događajima. Mada je, kao i druga nazivlja, ime predočeno u poljskoj transkripciji, ono je izričito ukrajinsko, što je vidljivo iz semantike i ukrajinskoga napisa koji bi morao izgledati kao Романович-Рушук. Oba su dijela prezimena izričito ukrajinska gdje prezime Ruščuk sadrži u korijenu etnonim Rusyn, kojim su se imenovali Ukrajinci Galicije, dok su sufiks i završetak tipične forme zapadnoukrajinskih prezimena; također, tamo je rasprostranjeno prezime s patronimom u osnovi: Roman-ovyč. Ta je žena rođena Vinjenko (ukr. Виненко), udovica pokojnoga poljodjelca Romanovyč-Ruščuka iz sela *Vorovki Lesnoj*. Žena je prema naredbi austrijskoga vodstva kažnjena zbog sumnje u suradnju s neprijateljskom stranom, a izvršitelji su kazne hrvatski oficiri: *Mi smo babu osudili na smrt, Ona baba osuđena je po strogom slovu zakona*, (7, str. 22). Uz to prezime spominju se još dva – jedno je istočnoukrajinsko Aleksij Gordenko (tipičnim bi bilo *Gordijenko*), Ukrajinac iz ruske vojske, i jedno židovsko Avram Samojlovič. Jedan je ukrajinski prebjeg na austrijsku stranu, drugi je optužen kao »ruski špijun«. O njihovoj povezanosti saznajemo iz presude: *Seljanka-udovica je potajno pružila utočište ruskom prebjeglici pješaku Aleksiju Jakovljeviču Gordenku i omogućila mu bijeg. Nadalje, da je podržavala povjerljive veze s ustanovljenim i na smrt vješanjem osuđenim ruskim špijunom Avramom Samojlovičem. ... S obzirom na otegotne okolnosti što je taj prestup, odnosno zločin počinjen u času kad je težak vojnički položaj, s osobitim obzirom na pokolebano stanje pučanstva u pozadini – prema §§... V. K. Z. osuđena na smrt vješanjem* (12, str. 34). Opis toga događaja dokaz je upućenosti autora u represije nad ukrajinskim pučanstvom od strane austrijske vojske, gdje Hrvati nastupaju kao izvršitelji kazne. Krleža koristi

realnu činjenicu pojačanoga nasilja nad Ukrajinčima, proglašenima krivcima za poraz austrijske vojske zbog »izdaje« – suradnje s Rusima, mada potonji nisu bili ništa manje okrutni prema ukrajinskome puku.

U noveli *Bitka kod Bistrice Lesne* nalazi se prizor kontakta hrvatskih vojnika s lokalnim stanovništvom, spominju se i veze s ukrajinskim seljankama, što potvrđuju i određena svjedočenja o djeci nastaloj u tim vezama: *U selu Bistrici, gdje su noćili, spleo se Rucner s kovačicom koju je upoznao prije dvije godine kada je prolazio tim krajem. Bila je ta kovačica žena roditelja kojoj su ustrijelili čovjeka, te je tako ostala udovica s petoro djece. One noći ostao je Rucner kod žene...* (7, str. 22).

Pisac je izgleda bio upoznat i s *Ukrajinskim pitanjem* i znao je za politička previranja u ukrajinskoj sredini, na što upućuju razgovori koje se vode u *Galiciji*. Spominje se svećenik Draczynski Grigorije kojeg su *ustrijelili jer je pisao ćirilicom... Sve su to ukrajinske finte, denuncirali su ga njegovi vlastiti Ukrajinci..., austrofilii*. Kroz usta jednoga od likova autor opaža da su to *Politički obračuni kao i kod nas* (12, str. 32).

Uporaba detalja iz ukrajinskih (ne)prilika omogućuje odgovor na drugo pitanje, vezano uz stilske osobine pisca. Poznajući ukrajinsku Galiciju, on ne teži prema realnosti, već se koristi realijama za oblikovanje ozračja. Ukrajinska stvarnost u koju je bio upućen nije osnovni predmet zanimanja Krleže: on nije kroničar dokumentarist, već stvara apstraktnu predodžbu. Naziv ne mora biti konkretan, poput pojma *Bistrica Lesna*. U tim nazivima razvidna je karakteristična težnja prema alegoriji, koja postoji i u sličnim nazivima (*Banket u Blitvi*, primjerice). Takvom postupku bili su skloni i drugi europski pisci, primjerice Vladimir Nabokov, koji kroz toponimijsku maglovitost stvara znak, koji ocrtavajući lokaciju govori o njezinoj univerzalnosti. Upravo je takav sadržaj pojma *Galicija*, koji se neprekidno valorizira kroz dijaloge. Mada ima konkretno geografsko obilježje, za Krležu to je simbol, središte zla stvorenoga ratom od kojega pati hrvatski čovjek: *ništa na svijetu ne može da objasni Galicije. Nego moraš sam da rukama mijesiš to prokleta galicijsko blato i da krepavaš u tom tereništu*. Rat donosi patnje hrvatskom seljaku, slično ukrajinskom. Za pisca je bezizlaznost stanja pučanstva u ukrajinskoj Galiciji srodna onome u Zagorju, za koje on rabi isti pojam »blato«. U noveli *Bitka kod Bistrice Lesne* Krleža junake prikazuje i u Zagorju, gdje *stoljećima pate na našem blatu* (sv. 7, str. 7), a slično je *galicijsko blato* – kao prokletstvo. Njihova sudbina počinje u domovini, gdje oni »pate na našem blatu«, a završava se na bojištima Galicije, u istome blatu. Oni su, kao i pisac, tuđom voljom dospjeli tamo i ostali tamo ukopani u zemlje ukrajinske Galicije, što je središnjica *Bitke kod Bistrice Lesne*. Mada nije dokument, nije izravan prikaz, već simbol, imenom mjesta i učesnika taj tekst izričito je značajan kao metafora građena na realijama. Događaji se razvijaju na relaciji hrvatskoga i ukrajinskoga prostora: pripovijest započinje prikazom onih koji su *živjeli u početku tihim i gorkim životom*. Međutim, *sva ta bijedna zagorska, prigorska i kalnička sela i naselja, rasuta po šumama i*

jarugama, doživjela su u svojoj prošlosti mnogo i mnogo katastrofa... ujahao... taj posljednji habsburški rat (7, str. 9). Posebice je važan finale, s prizorom gdje mrtvozornik čitanjem pisama poginulih nudi posljednji prikaz onih čija su imena nestala u Galiciji. Neposrednom ilustracijom i realnim završetkom opisane bitke prikazani su grobovi Hrvata u ukrajinskoj Galiciji.

Uz hrvatske žrtve, posve implicitno, a slikovito, predočen je lik obješene ukrajinske seljanke. Polazeći od stvarnosti koju je mogao doživjeti na fronti, Krleža konkretan događaj pretvara u alegoriju. Lik ima univerzalan značaj: pisac groteskno ismijava vojni sud kroz patetičnost sudskih tirada i visokih vojnih zvanja nagomilanih oko obične starice, kojoj su ukrali kravu, optužili je za zavjeru i okrutno kaznili. Njezina je sudbina ujedno alegorijska patnja (ukrajinskoga) seljaštva. Upravo ta figura obješene žrtve središnji je čvor oko kojega se razvija psihološka drama kadeta Horvata, odnosno Orlovića, koji ispod obješene žene postavlja teška moralna pitanja vlastite egzistencije.²³ To je i jedan od prvih likova Krležine metode gdje mrtvi nastupaju kao »sudionici događaja«²⁴ (u jednoj od varijanti taj lik se pojavljuje kao oživljen), a kulminira kasnije u *Baladama Petrice Kerempuha*. Cjelovito ozračje podsjeća na barokne scene pa se čini da je u hrvatskoj tradiciji upravo barok najbliži Krleži.

Visoka simboličnost razvidna je i u prikazu broja poginulih. Pisac je znao da su brojke jamačno dosezale neviđen opseg. O ljudskim gubitcima hrvatskih postrojbi uoči Božića 1915. g. Krleža govori u romanu *Zastave*. Novine su donosile velike brojke te pisac, polazeći vjerojatno od onodobnih novinskih izvješća spominje 26. pukovnicu s 20.000 mrtvih. Međutim, kod njega broj postaje figura, podatak značajan ne kao statistička činjenica već kao simbol smrti. Govoreći o kasarni kao instituciji apsurdna, Krleža to povezuje s mladim životima svojih prijatelja, mladića iz kasarne koji su svi poginuli, te naglašuje da mu je motiv pisanja *bila smrt četrdesetorice nevinih mučenika koja je bila u meni i grizla me iz dana u dan* (7, str. 402). Simbolika broja ne kao statističke činjenice već kao uopćene brojnosti žrtava izražena je u mnogim djelima. Na početku strukturiranoga ciklusa novela pisac daje *historiju jednog detalja bitke kod Bistrice Lesne* gdje figurira *šestorica mrtvih domobrana drugoga bataljona druge satnije*, uz pričuvnog desetnika ukupno *sedam naših domobrana* (7, str. 7).

Činjenica je da su imena hrvatskih vojnika poginulih u Galiciji ostala nepoznata, s obzirom na to da su rasuta po arhivima izvan domovine. Pisac, svjestan tragedije izgubljenih imena, neznanih vojnika, i sâm teži stvoriti uopćujuću viziju pomoću imena u funkciji simbolizacije. Upravo takvu funkciju imaju imena poginulih u noveli *Bitka kod Bistrice Lesne*: to su obična, izričito

²³ Više o tome: Džuba, Olena, »U tabori/Galyčyna M. Krleži: galyc`kyj akcent horrvats`koji dramy«, *Komparatyvni doslidžennja slovjans`kyh mov i literaur*, Vyp. 17, Kyjiv, 2012., str. 162 – 169.

²⁴ O tome govori Miščin, Danijel, »Krležin život s mrtvima kao »horizontalna eshatologija«, referat na skupu, tekst u ovom zborniku.

pučka, karakteristična »masovna« imena Peseka Mate, Trdaka Vida, Blažeka Franje, Lobarca Štefa, Lovreka Štefa – dakle tipična imena zagorskih seljaka i upravo kroz tu jezgrovitu tipičnost stvara se pojam o imenima svih nepoznatih. U drami *Galicija* imena simboliziraju predstavnike građanskih, intelektualnih, vojnih staleža: kadet Horvat, doktor Puba Agramer, narednik Gradiški, infanterist Podravec i dr. Svi zajedno predočuju hrvatsko društvo kao žrtvu rata.

Pošto je pokazao rat i bezizlaznost stanja u *Galiciji*, besmislenost žrtve u noveli *Bitka kod Bistrice Lesne*, Krleža u djelu *Kraljevska ugarska domobranska novela*, ismijavši apsurdnost kasarne, daje svoju viziju izlaska iz europske krize. On vjeruje u pobunu pučanstva, prikazuje nacionalnu osebjnost domobrana koji su svjesni da služe tuđim interesima i sve više prkose vladaru tuđe krvi jer *sjećaju se kumeki karpatskih galicijskih batina i ne vjeruju u pobjedu* (7, str. 110). Svoju ideju spasa pisac prenosi u likove kroz naglašavanje njihove pripadnosti etničkom skupu koji ne bi bio tuđ kao što je to ugarsko-austrijski. Domobrani, dakle i Krleža, očekuju osloboditelja koji je upravo njihove krvi i prebiva tamo, na istoku – slavenskom. Kroz tekst, u postupnom porastu optimističkih nota, kroz uzvike *slavjanstvo, slavjanstvo!* osluškuje se uvjerenje koje se na kraju pretvara u himnu osloboditelju. To je heroj koji nastaje u velikoj slavenskoj zemlji koja će postati pokretač klasnoga ujedinjenja, kojemu pripadaju i hrvatski domobrani. Pisac je uvjeren da zajedno s njim taj osjećaj dijeli i hrvatski seljak doživljujući rat kao bratoubilački. Kod Krleže ta uvjerenja dobivaju izraz općeslavenske **internacionalne**: *Taj osjećaj njihov nikako nije crveno-bijelo-modre boje, i to njihovo Slavenstvo nije Ilirizam, ali to je Slavenstvo instinktivno i javlja se kao osjećaj superiornosti. Taj osjećaj nije politički shvaćen protuaustrijski, niti hrvatski, jer domobranski narod doista nije narodan u političkom smislu te riječi, ali se osjeća silnim od Zaboka do Vladivostoka. To je klasna svijest jedne naslage robijaške koja osjeća da je ona materijal kojim «netko drugi» hrani proždrljiva topovska ždrijela, te zato mrzi »tog drugog«* (7, str. 110). Krleža je oduševljen bratimljenjem na bojištima, što prikazuje razdragano, kad se *Zagorac... odmah prijatelj s Rusom iz bog te pita koje gubernije, i odmah će se međusobno ugostiti ili čajem iz pljoske, komisom, duhanom ili slaninom. Odmah će da poteče besjeda o zemlji, o blagu, o ženi, i smijati će se druži i biti veseli* (7, str. 110). Dodajem da su u terenskim istraživanjima na mjestu nekadašnjih bitki seljaci spominjali predaju da se Hrvati, koji su otišli na rusku stranu, više nisu uspjeli vratiti.

U toj piščevoj vjeri koja bi morala prožimati »široke narodne mase« osjeća se folklorizam, »narodnost« ruske boljševičke ideologije, koja se u stvaranju mita o pravednosti, dolaska osloboditelja i sličnih ideala orijentirala na svijest s folklornim modelima utopijske vizije budućnosti. Pisac vjeruje tome idealu, on je siguran da i njegovi *kumeki* vjeruju u ideje ruskoga boljševizma kao spas. Ako je pučanstvo već prožeto tim vjerovanjem, *Njihovu duboku instinktivnu solidarnost kvari samo plitka štampa i ideologija glupe i nenaobražene inteligencije koja ih*

razdire i sve njihove krvne, moždane i interesne veze kida, a te veze s Rusima, na primjer, ogromne su i tajanstvene (7, str. 110).

Razvidno je da pisca nije mimoišao tipično hrvatski mitologem slavizma, u kojem se hrvatstvo izražava, između ostaloga i u fantazmagorijskim predodžbama beskrajnih prostora, geografskih širina slavenstva, s vjerom u njegovu pravednost i nepobjedljivost. Ma koliko izgleda paradoksalnim, Krleža u geografiji slavizma djeluje poput nastavljača Orbinijevih vizija slavenskoga beskrajja. Ako je bratimljenje na bojištima još shvatljivo, piščeva vizija »Slavjanstva« klizi u za hrvatski slavizam tradicionalnu fasciniranost mitskom posebnošću Slavena: *To je onaj neizraziti, nevidljivi pasivnorezistentni slavjanski elemenat naših hrvatskih četa koji nema nikakvog oblika određenog, ali ipak postoji nedvoumno... To njegovo negativno svojstvo jeste ono slavjansko prapočelo golemih naših nepreglednih gomila koje se protežu od jadranske vode do Tihog oceana preko cijele zemaljske kugle u neprekinutoj cjelini kao nedogledna magluština koja je obavila tu nesretnu loptu kao olujni oblak. To je onaj davni, skitski i hiperborejski elemenat koji hrče od azijskih stepa do Ovidijeva Ponta već u ono vrijeme kada je cvala mediteranska civilizacija. To je ona ista masa robova koja je doživjela i svojim rođenim očima promatrala propast Atene i Rima kao što i danas savršeno ravnodušno prisustvuje propasti kapitalističke Europe. Taj elemenat robova, sarmatskih, ilirskih i makedonskih, talasa se pred zidinama evropskim kao uznemireno more Slavjanstva, a svi pojmovi zapadnoevropski, svi pravoslavni, bogoslovni, državnopravni, tehnički i filozofski sistemi evropski tom su makedonskom, panonskom, tračkom elementu antipatični...* (7, str. 111 – 112). Uz fascinaciju širinom, kakvim se doživljavalo *slavjanstvo* iz hrvatskoga gledišta, neminovan je lik osloboditelja kakav se proteže u djelima hrvatskih intelektualaca od Križanića (moskovski car) do Krleže (proleterski 'vožd'). U *lenjinskom dvobroju »Književne republike«* (god. 1924) objavljena uspomena na domobrane Gebeša i Benčinu i na jedan domobranski razgovor o Lenjinu iz god. 1917. (7, str. 390) podsjeća pisac na svoj stav prema Lenjinu. On doživljava vođu ruskoga boljševizma kao spasitelja i prikazuje ga kao predstavnika pučkih masa (opet alegorija) – Mirka Gebeša, koji je dospio u rusko zarobljeništvo za *austrijskog luđačkog juriša na Dnjestru*, dakle na ukrajinskim zemljama, *skitao se po azijskim, sibirskim zarobljeničkim logorima, te se vratio u kasarnu kao jedan od prvih vjesnika ruske oluje* (7, str. 391). Lik Lenjina-osloboditelja imaginacijom Zagorca, odnosno vizijom pisca, apliciran je na lik hrvatskoga junaka – u stilu baroknih legendi i pučkih crkvenih prikazivanja: *Kao da sam ugledao u polutami maglenog prostora gorostasni obris Ognjenog Matije Gupca kako se pokrenuo i sa golemom kosom u ruci i stupa kao gigant iznad kasarne i grada.*

Dignuo se Ognjeni Matija, taj slavni naš Stubičanec, i svi su Gebeši stali uz njega... pokrenuli su se uz dim požara i zvonjavu crkvenih zvona da pokažu da i oni postoje, da razore taj smrdljivi austrijski, habzburški, simbolični marodecimer i da polome sve rešetke... (7, str. 392). Prema Krleži takav prolenjinistički Gebeš

prevladao je sve prethodne povijesne formacije te se očekuje da prijede u dvadeset i prvo stoljeće novih društvenih relacija u okviru kojih ne će više biti eksploatacije čovjeka po čovjeku, po novcu i po imperijalizmu (7, str. 390).

Navedeni primjeri daju povod da se o Krleži iz 1920-ih govori kao o predstavniku hrvatskoga slavizma, kao nastavljaču te hrvatske tradicije. Poslije secesijskoga slavizma Vladimira Nazora (*Slavenske legende*)²⁵, Krleža bi mogao biti okarakteriziran kao predstavnik *internacionalističkoga slavizma* koji hrvatsku tradiciju povezuje s idejama ruskoga boljševizma. Treba reći da svojom ushićenošću pučkim moralom pisac nije bio dalek od biti lenjinizma koji je vješto manipulirao masama upravo orijentiranjem na pučku maštu utopijske naravi – o caru-osloboditelju, pravednom carstvu, boljoj budućnosti i slično, gradeći na tome ideologiju upravljanja masama, na kojoj se održao sovjetski režim i zbog koje je propao. Međutim, apologija slavenstva u sprezi s pojmom internacionale nije bila karakteristična za Lenjinovu koncepciju, koja baš i nije simpatizirala slavenofilstvo, držeći ga izrazom buržoaske prošlosti.²⁶ Uporaba slavenske teme u sovjetskoj političkoj propagandi prerasta u kult tek poslije Drugoga svjetskog rata, kad se s nastankom *soclagerja* na slavenske zemlje proširila Staljinova ideologija.

U ukrajinskom kontekstu, u kojem se valorizira Krležina ideja, moguće je ustvrditi da upravo taj faktor ruši ideal slavenskoga internacionalizma, toliko vidljiv u djelima hrvatskoga pisca. Sva povijest odnosa između ukrajinskoga i ruskoga prostora, uključujući i razdoblje »osloboditelja«, predstavlja potonji kao vrlo udaljen od pravednosti prema idealu slavenstva²⁷ kako ga želi vidjeti Krleža. Pisac je ushićen pučkim političkim folklorom ratnoga doba kao izričito vizionarskim, pronicavim glede dijagnoziranja realnosti i kritiziranja propadajuće monarhije.²⁸ Ako se polazi od toga kriterija, ukrajinska usmena književnost o ruskom boljševizmu posve je suprotna Krležinom ushićenju i predočava lenjinizam kao zlo.²⁹ Nadolazeća razdoblja ruskoga socijalizma potvrdila su takav karakter režima, duboko antinarodnoga i još manje proslavenskoga, što se iskazalo i u genocidnim represijama prema ukrajinskom seljaštvu.³⁰ Zato možemo zaključiti

²⁵ Vidi: Paščenko, Jevgenij, »Vladimir Nazor iz ukrajinske perspektive«. Isti, *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*, str. 147 – 166.

²⁶ Vidi: Romanenko, Sergej, *Jugoslavija, Rosija i »slavjanskaja ideja«*, Moskva, 2002.

²⁷ Vidi: Paščenko, Jevgenij, »Nacionalni identitet u svjetlu imagologije«. Isti, *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*, str. 143 – 146.

²⁸ Na to je uputila Maja Bošković-Stulli, *Usmena književnost. Izbor studija i oglada*, Zagreb: Školska knjiga, 1971.

²⁹ Primjeri su u zborniku: *Ukrajins'kyj polityčnyj folklor*. Uprorjadkuvannja Jevgena Paščenka, Kyjiv, 2008.

³⁰ Vidi: *Genocidni zločin totalitarnog režima u Ukrajini. 1932 – 1933. Gladomor*, Zagreb, 2008.

da je vizija budućnosti izražena u Krležinim novelama i drugim djelima (*Izlet u Rusiju*) prožetima vjerom u lenjinizam odvodila pisca u neku novu utopiju.

Ukrajinska realnost predstavlja sastavni dio idejnoga, tematskoga, stilskoga segmenta antiratnoga stvaralaštva Miroslava Krleže. Kao svjedok, učesnik i umjetnik, hrvatski pisac u tekstove je potanko uveo ukrajinsku građu koja implicitno igra značajnu ulogu u djelima ratnoga razdoblja. Pisac se koristi elementima ukrajinske stvarnosti na različitim razinama – za odredbu prostora, »lokalne boje« i podloge u stvaranju simbola. Krleža se dokazao kao pronicljiv promatrač koji je opazio sličnost sudbina hrvatskoga i ukrajinskoga pučanstva kao žrtava rata. Upoznat s *Ukrajinskim pitanjem*, Krleža je mogao uvidjeti srodnost s hrvatskim težnjama, međutim, on nije dijelio te ideale, stvarajući vlastiti ideal »spasa s istoka«. Ukrajinska stvarnost u odnosu na taj ideal svjedoči o stanju posve suprotnome Krležinim očekivanjima. Miroslav Krleža snagu svojega humanizma i majstorstvo u stilskim zahvatima najснаžnije je izrazio ne u svome internacionalističkome slavizmu, već u prikazu nacionalne problematike, ponajprije u prikazu patnji hrvatskoga pučanstva u ratovima na istočnoj fronti. Svojim djelima on je podigao svojevrstan spomenik nad bezimenim grobovima hrvatskih vojnika koji su ponegdje očuvani zahvaljujući puku ukrajinske Galicije, a koji je pak kroz stvaralaštvo Krleže ušao u povijest hrvatske književnosti.

GALICIA – UKRAINIAN AND KRLEŽA'S: RELATIONSHIP BETWEEN REALITY AND CREATIVITY

S u m m a r y

Krleža's play *Galicija* and a few of his anti-war short stories are evaluated in the context of Ukrainian reality. Ukrainian reality played a significant role in the creation of symbolic figures and metaphors which the writer uses to embody the evils of war. Krleža's political views offer evidence for his evaluation as a proponent of Croatian Slavism, more narrowly defined as International Slavism.

Key words: Galicia, World War I, Slavism, the Ukrainian question.